

Vekst i utdanningssystemet

Per Olaf Aamodt, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (NIFU) og Nils Martin Stølen, Statistisk sentralbyrå (SSB)

Innledning

I denne artikkelen vil vi ta et tilbakeblikk på den norske utdanningshistorien og rette søkelyset mot det mest iøynefallende trekket: den sterke veksten over de siste 50 årene. Vi vil i første avsnitt bare gi et kortfattet tilbakeblikk på hovedtrekkene siden midt på 1950-tallet. Den tidsmessige avgrensingen er i noen grad styrt av tilgangen på sammenliknbare data. Hovedvekten i artikkelen er lagt på å drøfte utviklingen og veksten i høyere utdanning i den siste 20-årsperioden, både fordi dette representerer interessante trekk, og fordi de mer langsiktige endringene tidligere er behandlet av Monsen (1993). Utviklingen i høyere utdanning blir først belyst gjennom endringene i antall studenter samlet og tallet på nye studenter. Avslutningsvis drøfter vi hvilke konsekvenser denne veksten får for tilbudet av høyere utdannet arbeidskraft fram mot 2030.

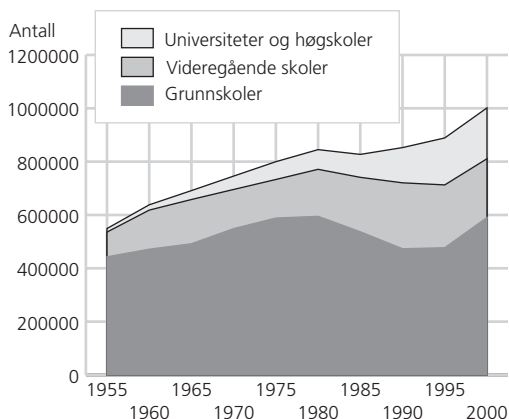
Utviklingen gjennom 50 år

Gjennom de siste 50 år har utdanningssektoren gjennomgått en rekke dyptgripende endringer, men de mest iøynefallende er vekst og reformer (Monsen 1993). I løpet av denne perioden har Norge utviklet seg fra et utdanningsfattig til et utdanningsrikt samfunn. I de første

årene etter 2. verdenskrig var det gjenoppbygningen av landet som ble prioritert: alle ledige hender trengtes, og utdanning ble ikke spesielt prioritert. Men allerede midt på 1950-tallet endret dette seg. De første reformene gjaldt grunnskolen, og spesielt er utbyggingen av den 9-årige skolen viktig. Overgangen fra 7-årig til 9-årig grunnskole som ble overlatt til den enkelte kommune, fant sted gradvis fra 1960, og var fullført før 1975. I den sammenheng ble den tidligere realskolen erstattet av ungdomsskoletrinnet.

Figur 1 viser at fra et samlet elev- og studenttall på vel 550 000 i 1955 økte

Figur 1. Elever og studenter. 1955-2000

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

antallet jevnt, passerte 800 000 i 1975, og kom opp i 1 million i 2000. Utviklingen i perioden 1955 til 1975 viser klart effektene av innføringen av 9-årig skole. Etter en rask vekst på det videregående trinnet på 2. halvdel av 1950-tallet gikk elevtallet på dette nivået tilbake, men økte tilsvarende på grunnskoletrinnet etter hvert som ungdomstrinnet erstattet realskolen. Etter at reformen var ferdig utbygd i hele landet fortsatte så elevtallene på videregående trinn å øke igjen, for så å bli redusert etter 1990 som følge av synkende ungdomskull. Også elevtallet i grunnskolen sank etter 1980, mens den kraftige veksten mellom 1995 og 2000 skyldtes at seksåringene begynte på skolen i forbindelse med Reform 1997. En tredje større reform var etableringen av høgskolesektoren fra 1970, der det dels ble etablert nye institusjoner (distriktshøgskoler) og dels skjedde en oppgradering av allerede eksisterende tilbud (lærerskoler, tekniske skoler). I figuren har vi regnet disse utdanningene som høyere utdanning også før 1970. Blant større utdanningsreformer bør også Reform 94 i videregående opplæring nevnes. Denne reformen gav en lovfestet rett til videregående opplæring, og dessuten ble strukturen endret for å bedre gjennomføringen (jf. artikkelen til Markusen og Aamodt om gjennomstrømming i utdanningssystemet). Siden de aller fleste 16-åringene begynte i videregående opplæring allerede før Reform 94, kan ikke effekten avleses i statistikken for denne aldersgruppen. Men andelen av 17- og 18-åringene i videregående opplæring økte som følge av denne reformen.

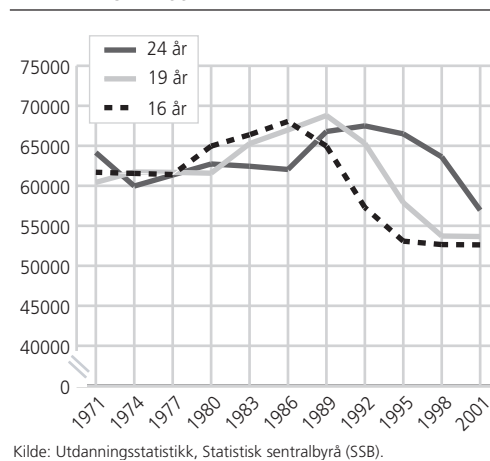
Tallet på personer under utdanning avhenger i betydelig grad av størrelsen på de aktuelle aldersgruppene. I Norge har det etter 1945 vært betydelige svingninger i fødselstallene. Etter en topp i 1946

lå fødselstallet på et temmelig stabilt nivå mellom 60 000 og 64 000 helt fram til en ny topp på rundt 67 000 mellom 1965 og 1969. Tallet sank så raskt til bare litt over 50 000 i 1977, og forble på dette nivået til en ny vekst til rundt 60 000 på slutten av 1980-tallet.

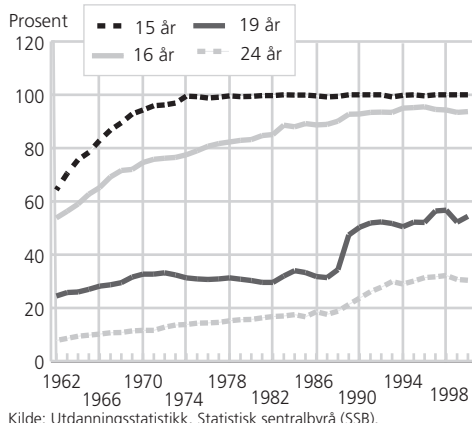
Siden alle barn går i grunnskole, og etter hvert også nesten alle begynner i videregående opplæring, vil kapasiteten i disse skoleslagene bli mye sterkere berørt av de demografiske svingningene enn høyere utdanning. I høyere utdanning er sammenhengen naturlig nok mindre direkte, både fordi andelen som begynner i høyere utdanning er langt lavere enn i videregående opplæring, og fordi studentene er spredt over et mye bredere aldersintervall enn elevene i grunnskolen og videregående opplæring. Men når antall 19-åringene synker med over 25 prosent fra slutten av 1980-tallet til midt på 1990-tallet, skal det mye til om ikke dette får konsekvenser i form av svakere tilstrømning til høyere utdanning.

Figur 2 viser hvordan størrelsen på aldersgruppene 16, 19 og 24 år har endret

Figur 2. Befolkningen i utvalgte aldersgrupper. 1971-2001

Figur 3. Elever og studenter i prosent av aldersgruppen. 1962-2000

seg gjennom de siste 30 årene, og hvordan endringene i fødselstallene reflekteres. Antall 16-åringer som er den aldersgruppen de nye elevene i videregående opplæring normalt rekrutteres fra, økte kraftig fra midten av 1970-tallet, nådde en topp på andre halvdel av 1980-tallet, for så å synke kraftig. Antall 19- og 24-åringer, som representerer noen av aldersgruppene i høyere utdanning, viser tilsvarende mønster, men faseforskjøvet med et tilsvarende antall år. Figuren peker i retning av at tilgangen på nye studenter kunne ventes å avta fra rundt 1990 og ut mot 2000. Som vi kommer tilbake til, viser den aktuelle utviklingen et ganske annerledes resultat.

I figur 3 har vi framstilt utviklingen fra 1962 i andelene av årskullene som er under utdanning på fire alderstrinn, 15, 16, 19 og 24 år. For alderstrinnene 19 og 24 år er det ikke gjort noe skille mellom de som er i videregående og de som er i høyere utdanning. Vi ser igjen effekten av innføringen av 9-årig skole som førte til at andelen av 15-åringer i utdanning kom opp i 100 prosent i løpet av 1970-tallet. Også andelen for 16-åringene steg jevnt

og sikkert for så å stabilisere seg på ca. 95 prosent etter 1990. Også for de to eldste aldersgruppene skjedde det en vekst, men for 19-åringene var det først en stagnasjon fra rundt 1970, noe som henger sammen med en økende tendens til å utsette studiestarten etter avsluttet videregående opplæring. Fra slutten av 1980-tallet skjedde det så en kraftig vekst i utdanningsandelen for 19-åringene, etter hvert også for 24-åringene. Dette falt sammen med den kraftige veksten i høyere utdanning i denne perioden, noe som er tema for hoveddelen av denne artikkelen.

I takt med økningen i elev- og studenttallene økte også ressursene til utdanningsformål. Offentlig sektors forbruk til utdanning økte fra 2 til 5 prosent av bruttonasjonalproduktet fra 1950 til 1970, og har siden ligget på mellom 5 og 5,5 prosent. Hele tida etter 1950 har utgiftene til utdanning ligget høyere enn utgiftene til helsevesenet, og etter 1960 har forbruket også vært høyere enn forsvarsutgiftene (Monsen 1993).

Den enorme veksten i utdanning etter 1950 er ikke noe spesielt for Norge, men har funnet sted i alle industrialiserte land omtrent parallelt. Det ligger et komplekst sett av årsaker bak utviklingen: økte kompetansekrav i et arbeidsliv i takt med stadig mer avansert teknologi, interessen for å ta utdanning har økt både fordi utdanning er blitt stadig viktigere for sjansene i arbeidslivet og på grunn av velstandsoøkningen, og ikke minst har veksten vært påskyndet og lagt til rette for gjennom politiske prioriteringer. Samtidig har utdanningsveksten påvirket utviklingen i samfunn og arbeidsliv i betydelig grad. Det faktum at stadig flere tilbringer stadig flere år i utdanning har mange viktige konsekvenser. Mens

flertallet av de unge som forlot folkeskolen som 14-åringer på 1950-tallet gikk direkte ut i jobb, og et mindretall gikk videre til realskole, gymnas og høyere utdanning, begynner i dag nesten alle i videregående opplæring, og om lag halvparten i høyere utdanning (Aamodt 1996). Mens det var bruk for de aller yngste i arbeidslivet for 50 år siden, er det ordinære arbeidslivet i dag mer eller mindre stengt for de unge under 20 år. Dette fører til færre yrkesaktive år, og spesielt den økte deltagelsen av kvinner i utdanning bidrar til at familieetablering og barnefødsler utsettes.

Veksten i høyere utdanning på 1990-tallet: årsaker og konsekvenser

Samlet studenttall

På siste halvdel av 1980-tallet pekte de fleste fakta i retning av stagnasjon og kanskje tilbakegang i høyere utdanning. Dette hadde blant annet sammenheng med at ungdomskullene nådde en topp, og ville gå sterkt ned i løpet av første halvdel av 1990-tallet. Det var heller ingenting som tydet på at de unges interesse for høyere utdanning var økende. Tvert om førte høykonjunkturen – ofte omtalt som "jappetida" – til at det var lett å få jobb uten mye utdanning, og at langvarige studier ble betraktet som lite lønnsomme. Det var derfor atskillig bekymring for sviktende søkning til høyere utdanning, og spesielt til studier på hovedfagsnivå og til studier rettet inn mot helse- og sosialsektoren, skole og barnehage. Hernesutvalget, som presenterte sin innstilling sommeren 1988, antok likevel at kapasiteten i høyere utdanning måtte økes til 105 000 i 1995. Allerede da Stortingsmelding nr. 40 (1990-91) ble lagt fram, ble det konstatert en sterk økning i søkningen til høyere utdanning.

Ut fra visse forutsetninger ble det anslått at det kunne bli behov for 130 000-150 000 studieplasser innen 1995, og at dette ville dekke behovet for resten av tiåret. Følgende regnestykke ble i noen sammenhenger brukt som en illustrasjon: Sett at årskullene i studieaktiv alder ligger på 60 000. Det forutsettes at halvparten av disse starter i høyere utdanning, og at studentene i gjennomsnitt "tar ut" fem års studietid. Dette regnestykket gir et behov for 150 000 studieplasser. Alle disse forutsetningene la inn høye anslag: Årskullene gikk i realiteten ned under 55 000 i en periode, studiefrekvensen ble på det tidspunktet beregnet til å passere 30 prosent, og et gjennomsnittlig antall studieår på fem er et høyt tall, siden de fleste studentene befant seg i høyskolene med 3-4 års studier, og mange universitetsstudenter avsluttet før de kom så langt som til hovedfagsnivået.

Siden alle disse faktorene ble beregnet ut fra høye estimater, framstod derfor en kapasitet på 120 000 studieplasser som mer realistisk. En kapasitet på 150 000 ville også gi rikelig rom for studenter i etter- og videreutdanning, og burde på alle måter representere et øvre realistisk anslag for studenttallet fram mot tusenårs-skiftet.

Rundt 1988-1989, mens de fleste spådommer, bekymringer og indikasjoner pekte i retning av stagnasjon i høyere utdanning, fikk vi en kraftig økning i tilstrømmingen. Omslaget skjedde så brått at de statistiske "lyttepostene" som nødvendigvis trenger litt tid til å registrere endringer, ikke fanget det opp. Det er neppe tilfeldig at dette skjedde samtidig med at konjunkturene endret seg i negativ retning og med en sterk vekst i arbeidsledigheten. Veksten i studenttallene som ble registrert utover på første halvdel

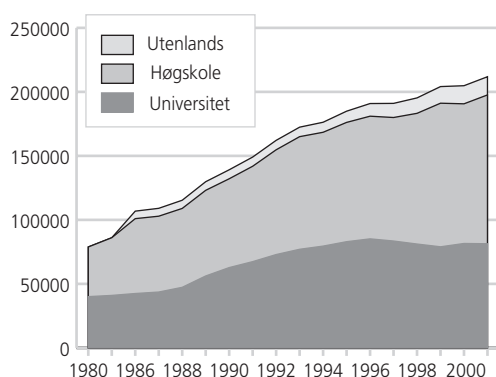
av 1990-tallet, gjorde at måltallene fra få år tilbake framstod som nærmest komiske. Måltallet fra Hernesutvalget på 105 000 for 1995 var passert allerede i 1988, samme år som utvalget la fram sin innstilling. I 1995 hadde studenttallet nådd 176 000, og til tross for en viss demping av veksten, hadde tallet i 2000 passert 190 000 ved norske læresteder. I tillegg ble også tallet på studenter i utlandet fordoblet fra 7 000 i 1990 til 14 000 i 2000. I forhold til regnestykket foran er det øvre anslaget passert med 50 000 når vi regner med studenter i utlandet. Dette viser at enten ble studiefrekvensen og studielengden klart undervurdert (årskullenes størrelse gir lite rom for usikkerhet), eller at en slik forenklet modell ikke er egnet til å beregne antall studieplasser.

Figur 4 viser at det har vært en relativ jevn vekst i det samlede studenttallet over hele perioden etter 1980, men fordelingen av veksten mellom universiteter og høgskoler har variert ganske mye. Fram til slutten av 1980-tallet var studenttallet ved universitetene temmelig stabilt, og hadde holdt seg på et nivå rundt 40 000 helt fra midt på 1970-tallet. Da søkningen til høyere utdanning økte kraftig fra 1988, var det universitetene

som hadde størst fleksibilitet til å ta inn flere studenter, og de fleste studiene hadde ikke noen streng adgangsbegrensning. Med en undervisningsform preget av store forelesninger og mye selvstudier kunne de organisere et tilbud til et raskt økende studenttall. I det minste gjaldt dette studier der kapasiteten i liten grad var begrenset av laboratorieplasser eller annet teknisk utstyr. Dermed ser vi at universitetenes studenttall vokste raskest i perioden fra 1988 til midt på 1990-tallet, for deretter å flate ut igjen.

Det faktum at veksten i den første perioden hovedsakelig skjedde ved universitetene skyldtes først og fremst at det var her det var enklest å utvide kapasiteten raskt, og ikke nødvendigvis fordi dette var i tråd med arbeidsmarkedets behov eller søkerens interesser. I denne perioden ble myndighetene kritisert for ikke å kunne tilby studieplass til enda flere, mens få reiste spørsmål om denne raske utviklingen var ønskelig. Og selv om den nesten eksplosive veksten ved en del universitetsstudier utvilsomt skapte betydelige pressproblemer, var tilgangen på økte ressurser og flere studenter også kjærkommen etter mange år med tilnærmet stillingsstopp.

Figur 4. Studenter. 1980-2001

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

Likevel ble det temmelig klart at en vide-reføring av det høye studenttallet kunne føre til overskudd av høyere utdannet arbeidskraft. I framskrivinger fra Statistisk sentralbyrå basert på studie tilbøyelighetene fra 1993 (se Stølen, 1999) ble det påvist at de høye studenttallene særlig ville gi et klart overskudd av samfunnsvitere, men også for jurister og humanister. Både av hensyn til søkerens interesser og for å unngå framtidige ubalanser i arbeidsmarkedet var det hensiktsmessig å vri veksten i sterkere grad mot høgskolesektoren, og

opptakskapasiteten i både lærer- og helsefagene ble etter hvert økt kraftig. I noen år etter 1990 falt dermed økningen i studenttallet omtrent likt på universiteter og høyskoler. Men etter 1995 ser vi at veksten i sin helhet kom i høyskolesektoren, mens studenttallet ved universitetene først gikk litt ned, for deretter å flate ut og stabilisere seg på rundt 80 000.

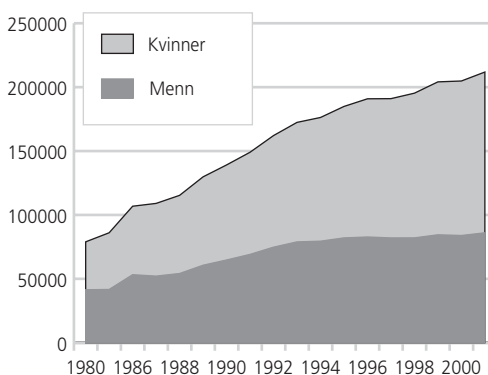
Det var på ingen måte gitt at den økte søkningen til høyere utdanning nødvendigvis skulle føre til at kapasiteten ble ekspandert, men ikke minst på bakgrunn av høy arbeidsledighet blant ungdom valgte Stortinget og Regjeringen å forsøke å imøtekomme den økte etterspørselen etter studieplasser. Ekspansjon i høyere utdanning ble bevisst brukt som et arbeidsmarkedspolitisk virkemiddel, noe som i ettertid kan karakteriseres som relativt vellykket (Try 2000).

Fra et toppunkt i 1994, da antall søkere var nærmere 110 000, avtok søkningen til høyere utdanning kraftig, blant annet fordi søkerkøen gradvis ble avvirket og det ble bedre balanse mellom søkere og studieplasser. Rundt 2000 hadde søkertallet kommet såpass langt ned at enkelte studier og læresteder fikk problemer med å fylle kapasiteten, og på ny oppstod en viss frykt for sviktende søkning. På tross av dette vokste det samlede studenttallet hele tida.

Kvinnerevolusjon i høyere utdanning

Tradisjonelt har det vært en kraftig overvekt av menn blant studenter i høyere utdanning, men under den veksten som startet rundt 1960 ble kvinnene gradvis sterkere representert. Ved starten på den perioden vi her belyser, i 1980, var det fortsatt flertall av menn. Kvinnene utgjorde 47,5 prosent av studentene, men allerede i 1986 var det nesten nøyaktig

Figur 5. Studenter, etter kjønn. 1980-2001

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

like mange kvinner som menn i høyere utdanning. I perioden fra midt på 1970-tallet og fram til midten av 1980-tallet var antall mannlige studenter nesten helt stabilt, kvinner stod for hele veksten. I den sterke vekstperioden fra 1988 til midt på 1990-tallet økte også antallet mannlige studenter, men antallet kvinner økte mye sterkere. Etter 1994 har så veksten i antallet mannlige studenter stoppet opp igjen (det var en viss økning igjen fra 2000 til 2001), og igjen er det kvinnene som utgjør veksten. I 2001 var andelen kvinner blant studentene dermed kommet opp i hele 59,4 prosent. Over en tidsperiode på bare 20 år er dette en dramatisk endring. For en mer detaljert gjennomgang og drøfting av kjønnsforskjellene i utdanning vises til artikkelen til Arnesen og Støren.

Vekst i elev- eller studenttallene vil ofte bli forbundet med at underrepresenterte grupper tar innpå de andre. Dette var da også tilfellet fram til midt på 1980-tallet da kvinner ble like sterkt representert i høyere utdanning som menn, men siden da har veksten gitt en stadig sterkere overvekt av kvinner. Kanskje en fortsatt vekst heretter krever at menn må ta igjen

kvinnenes forsprang? En slik betraktningssmåte innebærer imidlertid at kvinnenes deltaking i høyere utdanning er i ferd med å nå et metningspunkt, og slike metningspunkt kan være vanskelige å få øye på.

Endringer i fagvalg

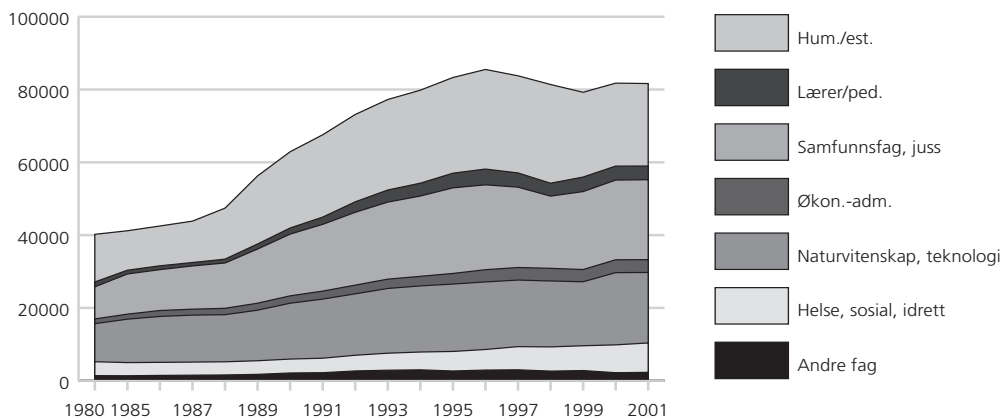
I tillegg til å belyse utviklingen etter kjønn og institusjonstype, vil vi også ta for oss utviklingen på de ulike fagområdene. Det vil bare være mulig å gjøre dette på et relativt aggregert nivå. Fordi fagområdene er ulikt representert i universiteter og høyskoler, og dessuten innebærer noe ulike typer studier, presenterer vi utviklingen for de to institusjonstypene separat. Vi velger å presentere utviklingen i absolutte tall, men vil i tillegg også angi hvordan den relative fordelingen mellom fagområdene har endret seg.

Figur 6 viser at alle fagområdene har hatt en vekst i antall studenter i perioden. I den sterke vekstperioden mellom 1988 og 1995 kom en svært stor del av veksten ved de humanistiske og samfunnsfaglige studiene. Det er her vi finner de typisk

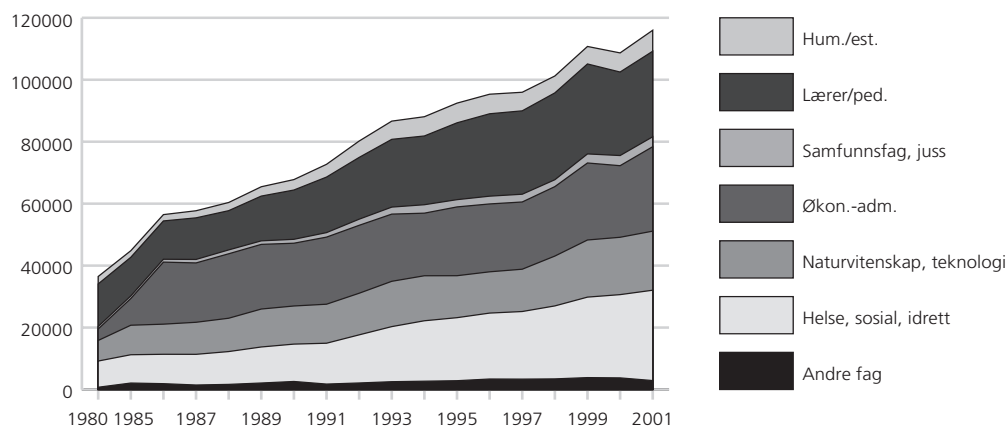
"løst" organiserte studiene som det var relativt enkelt å øke kapasiteten i, men også i naturvitenskapelige fag, tekniske fag og i helsefag (vesentlig medisin) var det vekst i denne perioden. Etter 1995 er det særlig studenttallet i humanistiske fag som har gått tilbake. Men i denne perioden der det samlede tallet på universitetsstudenter har stagnert, har også tallene i fagområdene utenom humaniora stått noenlunde stille. Unntaket er medisin som har fortsatt å vokse også i den siste perioden.

Den relative fordelingen av studenter etter fagområde er kanskje mer stabil enn man ville tro, selv om det har skjedd en del svingninger i perioden. De humanistiske fagene hadde en andel på ca. 33 prosent i 1980, sank så til rundt 26 prosent fra 1985 til 1987, og økte deretter raskt til et nivå på 33 prosent igjen – en andel fagområdet beholdt helt fram til 1998. Andelen har så sunket til 28 prosent i 2001. Samfunnsfag økte fra 22 prosent i 1980 til 27 prosent i 1985, og har hele perioden hatt en stabil andel på dette nivået. Naturvitenskap og teknologi hadde om lag 30 prosent av studentene

Figur 6. Studenter ved universiteter, etter fagfelt. 1980-2001

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

Figur 7. Studenter ved høgschooler, etter fagområde. 1980-2001

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

på annen halvdel av 1980-tallet, men andelen sank så gradvis til et nivå på 22 prosent i 1997, for deretter å stige litt til 24 prosent. Medisinske fag hadde i 1980 ca. 10 prosent av studentene, deretter avtok andelen til rundt 6 prosent på første halvdel av 1990-tallet, for så å øke til 10 prosent igjen i 2001.

I høgschoolsektoren var den tidligste perioden preget av en voldsom vekst i antall studenter i økonomisk-administrative fag. Siden midt på 1980-tallet har imidlertid antall studenter i dette fagområdet vært relativt stabilt, men hele tida med en viss økning. De to fagområdene som har hatt en sterk og jevn vekst, spesielt etter 1990 er lærerutdanning (både allmennlærer- og førskolelærerutdanning), samt utdanning innenfor helse- og sosialfag. Veksten i lærerutdanningen må også sees på bakgrunn av at allmennlærerutdanningen i løpet av perioden ble utvidet fra tre til fire år. Etter 1990 er det spesielt helsefag, og i særdeleshet sykepleierutdanningen, som har hatt en sterk vekst. Denne veksten har pågått kontinuerlig i hele perioden. Også naturfag/teknologi – i hovedsak gjelder dette

ingeniørutdanning – har også vokst hele tida, men betydelig svakere.

Den relative fordelingen etter fagområde preges naturlig nok av den sterke veksten i økonomisk-administrative fag fra 1980 til 1986. Dette faget økte sin andel av høgschoolstudentene fra 10 til 36 prosent i disse årene. Mye av denne veksten skjedde i private institusjoner, og det var i denne perioden at BI hadde en sterk ekspansjon. Med denne sterke veksten i ett fagområde sank selvsagt andelen av studentene i alle andre fagområder tilsvarende fram til 1986. Fra toppnivået på om lag 35 prosent av høgschoolstudentene på andre halvdel av 1980-tallet har de økonomisk-administrative fagenes andel sunket og stabilisert seg stort sett på et nivå som er mer enn 10 prosentenheter lavere – ca. 23 prosent. Lærerutdanningen økte sin andel fra 22 prosent i 1986 til 28 prosent i 1997, deretter gikk andelen noe ned til 24 prosent. For helsefagene var det en tilsvarende utvikling, men noe tidsforskjøvet. Fra et stabilt nivå på rundt 18 prosent fram til 1986 økte helse- og sosialfagene deretter sin andel opp til 25 prosent i 2001. De naturvitenskapelige og tekniske fagene lå på nesten

nøyaktig samme nivå som helse- og sosialfagene i perioden 1986 til 1991, men deretter ble andelen redusert til 14 prosent i 1996. Etter det har andelen igjen kommet opp på det opprinnelige 16-17 prosent.

Det har vært stort fokus på at ungdommen svikter de tekniske og naturvitenskapelige studiene, og også at disse fagene har stått svakere i Norge enn i mange andre land. I hvilken grad har perioden etter 1980 vært preget av det mye omtalte fenomenet "swing away from science"? Svaret avhenger litt av hvilken betraktningssmåte vi bruker. I absolutte tall har også dette fagområdet hele tida fått flere studenter, men ikke flere enn at fagområdet omtrent har opprettholdt sin relative andel. Ved universitetene har andelen vært stabil helt siden slutten av 1980-tallet, men en god del lavere enn i perioden 1985-1988. Ved høyskolene var andelen stabil fram til tidlig på 1990-tallet, deretter sank andelen til et bunnivå i 1996, for så å stige igjen til litt under nivået fra 1986. En kan kanskje derfor si at snarere enn rekrutteringssvikt har utviklingen vært preget av at andre fagområder enn de naturvitenskapelige og tekniske fagene har økt sterkere de siste 20 åra. Vi har imidlertid ikke berørt endringene innenfor dette brede fagområdet, og situasjonen fortoner seg kanskje annerledes dersom man ser på basalfag som for eksempel matematikk og fysikk.

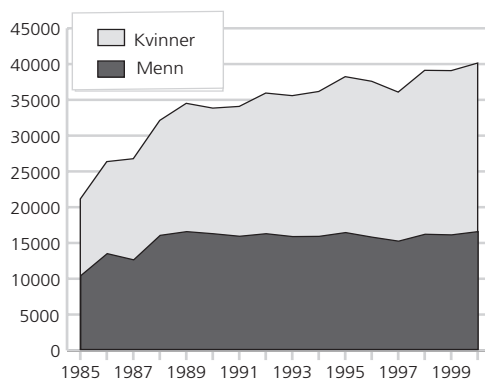
Fordelingen av studenter på fagområder over tid reflekterer både studentenes prioriteringer og hvordan de ulike studietilbudene har blitt dimensjonert. Med unntak for enkelte profesjonsrettede studier har den framtidige etterspørselen etter arbeidskraft vært tillagt liten vekt i dimensjoneringen av studietilbudene, og tiltroen til bruken av arbeidsmarkeds-

prognoser i styringen av utdanningskapasiteten har vært relativt liten etter 1980 (Aamodt 1999). For generalistpregede studier som retter seg inn mot et bredt spekter av yrker er det neppe problematisk å legge søknungen til grunn for dimensjoneringen. For de mer profesjonsrettede utdanningene, og spesielt for utdanninger med høye utgifter per studieplass, er det derimot mer hensiktsmessig å legge større vekt på framtidige behov for arbeidskraft.

Nye studenter 1985-2000

Det samlede studenttallet vil til enhver tid være bestemt av den årlige tilstrømmingen og avgangen. Avgang betyr her både de som fullfører og de som avslutter uten noe endelig eksamen, eventuelt med en eller flere deleksamener. Den årlige tilgangen omfatter både nye studenter og en rekke studenter som kommer tilbake etter et kortere eller lengre avbrudd i studiene. Vi skal ikke ta for oss alle disse årlige bevegelsene, men bare se på tilgangen av nye studenter, definert som studenter som ikke tidligere har vært registrert i noen del av høyere utdanning. (Begrepet "ny student" ved den enkelte institusjon eller studium vil i tillegg om-

Figur 8. Nye studenter, etter kjønn. 1985-2000

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

fatte studenter som tidligere har vært ved et annet lærested eller studium.)

Når det skjer endringer i rekrutteringen til høyere utdanning, enten i størrelsen på årskullene eller i studietilbøyelighet, vil disse endringene først slå ut i antall nye studenter. En endring for et enkelt kull nye studenter vil bare langsomt forplante seg i det totale studenttallet.

Vi har i denne oversikten begrenset oss til perioden mellom 1985 og 2000, fordi tallet på nye studenter i 1980 ikke er helt sammenliknbart, og fordi vi ikke får med oss alle de nye studentene i 2001. Også tallet for 1985 er noe for lavt. Vi ser av figur 8 at antall nye studenter økte relativt raskt fra et nivå rundt 25 000 i 1986 til vel 34 000 i 1989, deretter flater tallet ut litt, for så å stige forholdsvis langsomt fram til 2000.

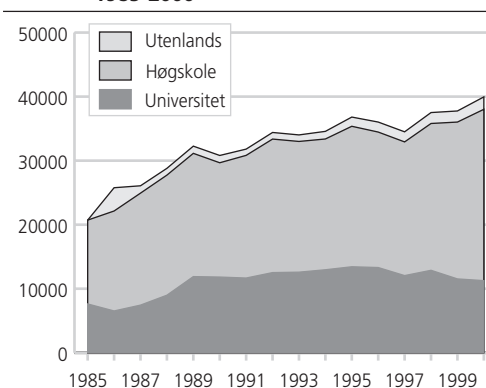
Det samlede studenttallet økte spesielt raskt fra 1988 til 1992. Den årlige tilveksten var ca. 15 000 i 1989, 9 000 i 1990, 10 000 i 1991 og 13 000 i 1992. Det virker selvmotsigende at vi finner så sterk vekst i samlet studenttall i en periode der den årlige tilveksten av nye studenter er helt stabil. En forklaring på dette kan være at det er den sterke økningen i antallet nye studenter i årene umiddelbart før 1988 som fortsetter å slå inn. Når tilveksten øker raskt fra ett nivå og så stabiliserer seg på det nye høye nivået, vil den totale populasjonen fortsette å vokse inntil det har oppstått en ny balanse mellom antallet som begynner og antallet som slutter.

Det faktum at antall nye studenter ikke økte med mer enn ca. 9 000 fra 1986 til 1989, mens den årlige veksten i totalt studenttall lå mellom 9 000 og 15 000 mellom 1988 og 1992, kan tyde på at det

også ligger andre faktorer bak. En mulig medvirkende forklaring kan for eksempel være at studentene gjennomgående ble værende lenger som studenter. Dessuten er det hvert år et betydelig antall studenter som forlater studiene midlertidig for å vende tilbake etter ett eller flere år, spesielt gjelder dette ved universitetene. Dette betyr at det til enhver tid eksisterer et betydelig tilstrømningspotensial av tidligere studenter som beholder sin studierett og når som helst kan finne på å gjenoppta studiene. Over tid vil det nødvendigvis være balanse mellom tallet på de som avbryter midlertidig og de som vender tilbake, men fra slutten av 1980-tallet økte antallet som vendte tilbake etter et avbrudd sterkt (Nesset 1995). Et vanskelig arbeidsmarked er trolig en medvirkende faktor bak de fleste komponentene som bidro til økt studenttall.

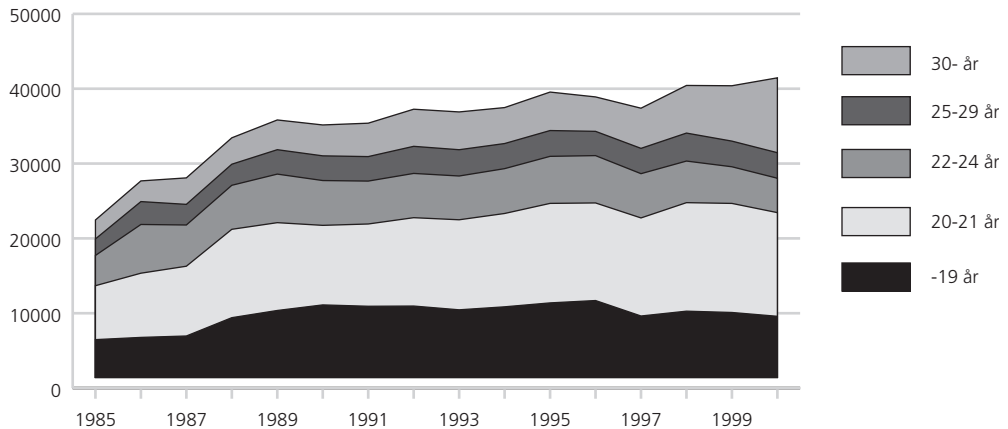
Når det gjelder utviklingen etter kjønn, ser vi i figur 8 noe av det samme bildet som for alle studenter. Tallet på nye mannlige studenter økte fram til 1988, deretter har det holdt seg stabilt – med unntak for reduksjonen i 2001. Andelen kvinner blant de nye studentene økte jevnt over perioden fra rundt 50 prosent til 58,8 prosent i 2000.

Figur 9. Nye studenter, etter institusjonstype, 1985-2000

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

Figur 10. Nye studenter, etter alder. 1985-2000

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

Overvekten av høyskolestudenter i forhold til universitetsstudenter er større blant de nye studentene enn blant alle studentene fordi studiene i høyskolene er kortere og "omløpshastigheten" dermed høyere. Antallet nye universitetsstudenter økte raskt fram til 1989, deretter ble det bare svak vekst, og etter 1996 har tallet gått ned. Tallet på nye høyskolestudenter har derimot vokst jevnt i hele perioden. Mens universitetene økte sin andel av de nye studentene (etter en klar nedgang fra 1985 til 1986) fra ca. 25 prosent i 1986 til 38 prosent i 1990, har universitetenes andel av de nye studentene kommet ned igjen til under 30 prosent ti år seinere.

I perioden på siste halvdel av 1980-tallet der antall nye studenter vokste raskt, var det de yngste aldersgruppene som økte mest. De to midterste aldersgruppene reduserte sin andel, mens de to eldste var stabile. Etter et toppunkt i 1991 sank så andelen i den yngste aldersgruppen, mens andelen for de eldste gradvis økte. Spesielt i den siste femårsperioden har den eldste gruppen økt sterkt, iallfall relativt. Tallet på yngre nye studenter har gått klart ned.

Studietilbøyelighet

Det er mange faktorer som påvirker endringer i studenttallet. En av disse faktorene er naturligvis den demografiske komponenten eller størrelsen på de aktuelle årskullene. Som vi har sett, sprer studentene seg over et bredt aldersintervall, slik at det ikke nødvendigvis gir et godt bilde å sammenholde studenttallet med antallet i en bestemt aldersgruppe. Når det gjelder tilstrømmingen av nye studenter, er det vanlig å beregne den i forhold til antall 19-åringere. Vi har vist i figur 2 at antall 19-åringere avtar kraftig fra ca. 1990. Når antallet nye studenter likevel øker i denne perioden, skyldes det at nedgangen i folketallet ble mer enn oppveid av en økt studiefrekvens.

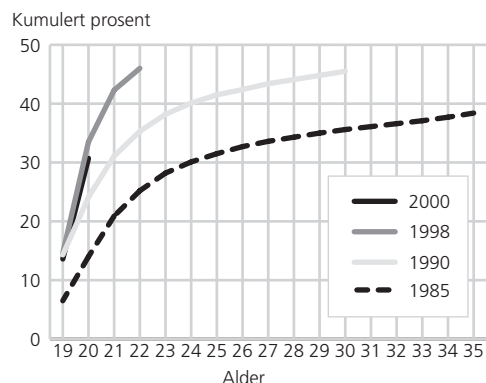
En klar økning i tallet på nye studenter til tross for nedgang i årskullene har sammenheng med en sterk økning i andelen av årskullene som begynte å studere, ofte omtalt som studiefrekvensen. For å få en oversikt over endringene i den perioden vi belyser, har vi beregnet studiefrekvensen for fire kull fra grunnskolen: 1982, 1987, 1995 og 1997. Disse vil normalt ha

fyllt 19 år og vil først kunne starte studiene i henholdsvis 1985, 1990, 1998 og 2000. (For enkelthets skyld omtaler vi disse som "1985-kullet", "1990-kullet", "1998-kullet" og "2000-kullet".) Studiefrekvensen vil igjen være et resultat av hvor mange som har skaffet seg studiekompetanse fra videregående opplæring. Over hele denne perioden økte elevtallene i videregående skole. De to siste kullene vil ha gjennomgått videregående opplæring etter Reform 94.

Figur 11 viser at de nye studentene er rekruttert fra mange aldersklasser. Det betyr med andre ord at mens noen starter studiene umiddelbart etter fullført videregående opplæring som 19-åringer, venter mange ett, to og flere år før de begynner. Kurvene illustrerer at selv etter 11 år, da kullet er blitt 30 år, fortsetter det å komme til nye studenter. Dermed er det nødvendig å følge ett bestemt kull over lang tid før vi kan fastslå den endelige studiefrekvensen for dette kullet.

Vi ser at andelen som begynner i høyere utdanning som 19-åringer har økt fra 6,5

Figur 11. Studiefrekvens for de som var 19 år i 1985, 1990, 1998 og 2000¹

¹ Beregningene er foretatt med utgangspunkt i de fire grunnskolekullene fra 1982, 1987, 1995 og 1997, og siden det er en viss aldersspredning er ikke alle 19 år i de respektive årene i figuren.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

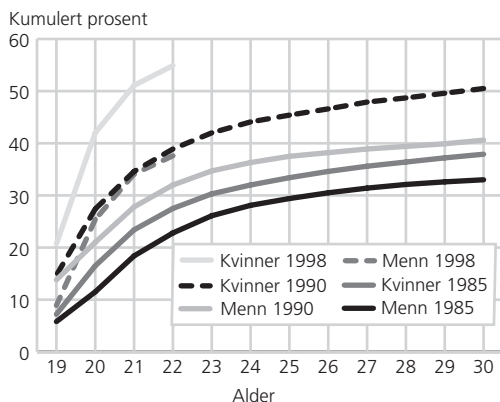
prosent for 1985-kullet til i underkant av 15 prosent for alle de tre øvrige kullene. Studiefrekvensen øker med gjennomgående 10 prosentpoeng fra 1985- til 1989-kullet, og det ser ut til at vi får en tilsvarende økning fra 1990- til 1998-kullet. Den kraftige økningen i andelen som begynte i høyere utdanning samme året som de avslutter videregående opplæring fra 1985- til 1990-kullet, illustrerer at den sterke økningen i høyere utdanning på slutten av 1980-tallet falt sammen med at det ble mindre vanlig å utsette studiestarten. En slik vridning har en sterk effekt på antall nye studenter på samme måte som en reduksjon i gjennomsnittsalderen for kvinners første fødsel øker antall fødsler (Aamodt 1995). I tillegg kommer at både 1985- og 1990-kullet var svært store kull. Effekten av den økte studiefrekvensen på antall nye studenter for de senere kullene motvirkes av en sterk nedgang i årskullene utover på 1990-tallet.

Det kan se ut til at studiefrekvensen stiger langt raskere med alderen for 1998- og 2000-kullet enn for de to tidligere kullene. Allerede ved 22 år har studiefrekvensen for 1998-kullet passert nivået som 1990-kullet nådde ved 30 år. Det er interessant at studiefrekvensen for 2000-kullet ikke fortsetter å stige i forhold til 1998-kullet, men blir liggende litt lavere. Men både for 1998- og 2000-kullet er det neppe tvil om at studiefrekvensen kommer til å passere 50 prosent. Men det må den også dersom reduksjonen i kullstørrelsen skal kompenseres. En studiefrekvens på 45,5 prosent fra 1990-kullet betyr at det foreløpig er kommet nesten 30 000 nye studenter fra dette kullet. Skal 2000- og 1998-kullene "produsere" like mange studenter som 1990-kullet innen samme tidsperiode, må studiefrekvensen passere 57 prosent. Det

vil også komme til å skje dersom ikke kurvene for de to seneste kullene flater ut raskere enn for 1990-kullet. Fra 22 til 30 år økte studiefrekvensen for 1990-kullet med litt over 10 prosentpoeng, og ved 22 år er altså studiefrekvensen til 1998-kullet 46 prosent. Men dette skal ikke tas for gitt. Det kan godt tenkes at forskjellen mellom de to første og det siste kullet først og fremst er at de starter tidligere med studiene, og ikke at studiefrekvensen totalt sett blir så mye høyere som det kurvene i figuren foreløpig kan peke i retning av. En slik utvikling er imidlertid mindre sannsynlig enn at studiefrekvensen øker. Næss (2000) har ut fra overgangsratene mellom 1996 og 1997 estimert at studiefrekvensen vil øke til over 60 prosent.

Vi har tidligere vist at kvinner er kommet i et klart flertall i høyere utdanning. Figur 12 viser hvordan studiefrekvensen har utviklet seg for de to kjønn i perioden. På grunn av at tallene for 1998- og 2000-kullene nesten overlapper hverandre, har vi begrenset figuren til kullene fra 1985, 1990 og 1998.

Figur 12. Studiefrekvens for kvinner og menn som var 19 år i 1985, 1990 og 1998

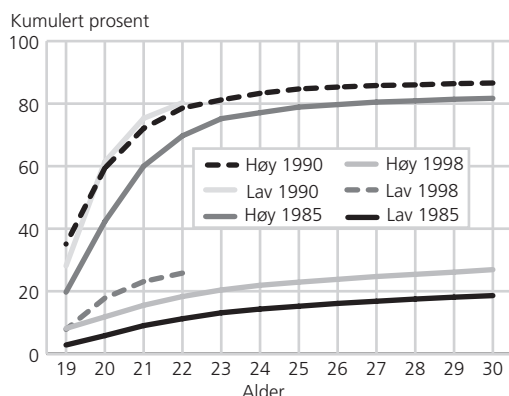

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

Vi ser en ganske dramatisk utvikling i retning av kvinnelig dominans. Allerede i 1985-kullet hadde kvinnene høyest studiefrekvens, forskjellen var på ca. 5 prosentpoeng ved 30 år. I 1990-kullet har forskjellen økt, og studiefrekvensen blant kvinner var 10 prosentpoeng høyere enn blant menn ved 30 år. For 1998-kullet er forskjellene enda klarere. Her ser vi at andelen av menn som starter studiene som 19-åring har sunket fra 13,8 til 8,9 prosent. Dette henger sammen med at det ble enklere å ta førstegangstjenesten allerede som 19-åring, og at flere menn derfor valgte å gjøre seg ferdige med dette før de startet studiene. Vi ser at allerede etter ett år har studiefrekvensen blant menn i 1998 passert 1990-kullet. Men avstanden opp til kvinnene har økt kraftig. Mens studiefrekvensene ved 22 år blant menn økte fra 32,0 til 37,6 prosent, økte den fra 38,9 til hele 54,9 prosent for kvinner. Det er sannsynlig at noe av økningen i 1998-kullet i forhold til de to tidligere kullene henger sammen med framskyndet studiestart, og at kurvene dermed vil vokse noe svakere. Kurvene i figurene peker altså i retning av at kanskje nærmere 70 prosent av alle kvinner som avsluttet grunnskolen i 1995 begynner i høyere utdanning, men det skal mye til at andelen vil passere 50 prosent for menn.

Til slutt i dette avsnittet vil vi belyse forskjeller i rekrutteringen til høyere utdanning mellom ungdom med ulike familiebakgrunn. Det er solid dokumentert at det fortsatt er betydelig forskjeller i rekrutteringen til høyere utdanning mellom ulike sosialgrupper (Nordli-Hansen 1999, se ellers Raaums artikkel i denne publikasjonen). Vi vil her foreta en enkel sammenlikning der vi bruker fars høyeste utdanning som indikator på sosialgruppe.

Figur 13. Studiefrekvenser for de som var 19 år i 1985, 1990 og 1998, etter fars utdanning¹

¹ "Lav" = far har bare grunnskole, "høy" = far har høyere grads universitetsutdanning.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå (SSB).

Forskjellene vi finner i figur 13 er svært klare, men en må her ta i betraktning at vi har sammenliknet to yttergrupper. Blant ungdommene som var 19 år i 1995, var det mer enn åtte av ti som begynte i høyere utdanning dersom far har høyere grads universitetsutdanning, mens det var mindre enn en av fem dersom far ikke hadde mer utdanning enn grunnskole. Sagt på en annen måte var sannsynligheten for å begynne i høyere utdanning mer enn fire ganger høyere i den høyeste enn i den laveste gruppen for fars utdanning. Forskjellen er enda klarere dersom vi skiller mellom de som begynner ved et universitet og en høyskole. Forskjellen i absolutt nivå er omtrent den samme for 1990-kullet, men den relative forskjellen har avtatt noe. Men for 1998-kullet er det interessant å se at forskjellene har avtatt. Ved 22 år er studiefrekvensen nesten uendret i forhold til 1990-kullet i gruppen der far har høyere utdanning, mens den har økt fra 16,6 til 25,8 prosent i gruppen der far har bare grunnskole.

Betydelig økning i tilgangen på arbeidskraft med høyere utdanning i årene framover

Den sterke økningen i studenttallet fra 1988 til midt på 1990-tallet har etter hvert ført til en betydelig vekst i tilgangen på arbeidskraft med høyere utdanning. Bare fra 1993 til 2001 økte arbeidsstyrken med høyere utdanning, lavere grad (til og med fire år) fra om lag 430 000 til 500 000 personer. Veksten i arbeidsstyrken med høyere utdanning, høyere grad var på hele 32 prosent i den samme perioden. Dette tilsvarte 33 000 personer slik at arbeidsstyrken i 2001 bestod av om lag 134 000 personer på dette utdanningsnivået. I takt med at stadig flere tar videregående og høyere utdanning samtidig som de eldste kullene med forholdsvis lav utdanning går av med pensjon, er tallet på personer i arbeidsstyrken med bare grunnskoleutdanning i klar tilbakegang. Fra 1993 til 2001 var nedgangen om lag 130 000 personer. Tallet på personer i arbeidsstyrken med videregående utdanning økte bare moderat i perioden, men utgjorde over 1,3 millioner personer i 2001. Den klare økningen i andelen av ungdomskullene som tar videregående utdanning korresponderer med en like stor økning i andelen som fortsetter med høyere utdanning.

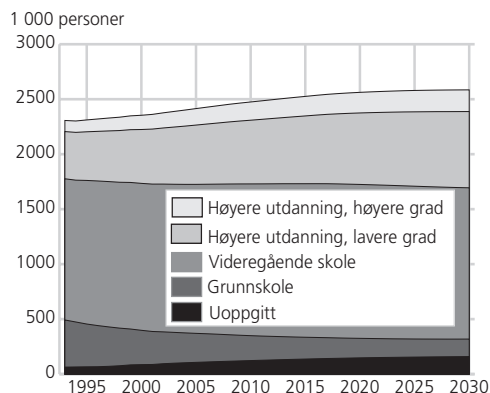
Det er grunn til å forvente at behovene for arbeidskraft med høyere utdanning vil øke i årene som kommer. Innenfor de fleste sektorer finner det sted en vridning i behovene for arbeidskraft i retning av personer med videregående og høyere utdanning samtidig som den ufaglærte arbeidskraften blir rasjonalisert bort. Det er vanskelig å gi en nøyaktig vurdering av behovene for ulike typer arbeidskraft flere tiår fram i tid. En mulig utvikling med en klar vekst i behovene fram til

2010 er vist i Stølen (2001). Framskrivningene indikerer at det vil være godt samsvar mellom de økte behovene for de fleste utdanningsgruppene og den økte tilgangen som følger av de økte utdanningstilbøyelighetene omtalt i avsnittene foran.

Som påpekt foran har økningen i studietilbøyeligheten siden slutten av 1980-tallet gjort seg sterkere gjeldende for kvinner enn for menn. Selv om arbeidsstyrken i mange tiår har hatt et stort innslag av kvinner med det som nå er definert som høyskoleutdanning og universitetsutdanning av lavere grad, har en klar økning i kvinners studietilbøyelighet på høyere grad medført at arbeidstyrken for kvinner vokser sterkere enn for menn også på dette nivået. I 2001 var det faktisk like mange kvinner som menn i arbeidstyrken som hadde høyere utdanning (jf. figur 15), men menn dominerer fortsatt når det gjelder høyere utdanning av høyere grad.

Framskrivningen av befolkningen og arbeidstyrken etter utdanning er gjennomført med Statistisk sentralbyrås demografiske mikrosimuleringsmodell MOSART (se Fredriksen, 1998) gitt bestemte forutsetninger om utdanningstilbøyelighetene. Tilgangen av nye personer med en gitt utdanning i arbeidstyrken er bestemt av tallet på nyutdannede, mens det er avgang på grunn av videreutdanning, overgang til trygd eller tilbaketrekning fra yrkesaktivitet av andre grunner. I den siste versjonen av modellen er tallet på elever og studenter fastlagt med utgangspunkt i overgangstilbøyeligheter til og fra ulike utdanninger i 1999 som deretter er justert til 2001-nivå (men ikke etter fagfelt). Disse utdanningstilbøyelighetene er lagt til grunn for modellens referansebane, og framskrivninger av arbeidstyrken

Figur 14. Utvikling i arbeidstyrken, etter utdanningsnivå. 1993-2030

Kilde: Statistisk sentralbyrå, MOSART-modellen.

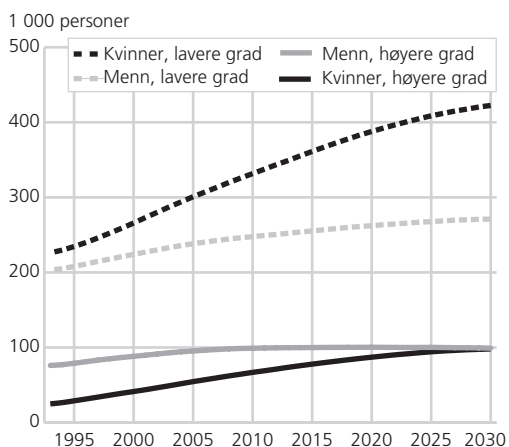
etter utdanningsnivå er gjengitt i figur 14.

Av sentrale demografiske forutsetninger er det lagt til grunn et samlet fruktbarhetstall på 1,8 og en nettoinnvandring på 13 000 personer per år. Overgang til attføring, uførepensjon og avtalefestet pensjon er også fastlagt med utgangspunkt i de observerte tilbøyelighetene fra 2001, og det samme er tilfellet for yrkesprosentene. Med disse forutsetningene er arbeidstyrken anslått til å vokse med i overkant av 220 000 personer, eller rundt 9,5 prosent fra 2001 til 2030, men veksten i arbeidstyrken er forholdsvis beskjeden etter 2020. Den avtakende veksten i arbeidstyrken skyldes at forutsetningene om fruktbarhet og nettoinnvandring gir en bortimot stasjonær befolkning på lang sikt. Fram til rundt 2010 er kullene som går ut av yrkesaktivitet noe mindre i størrelse enn de unge kullene som kommer inn i arbeidsmarkedet. Etter 2010 vil større kull gå ut av arbeidslivet, og fra rundt 2020 i størrelse tilsvare de kullene som kommer inn.

Økningen i studietilbøyelighetene som har funnet sted i løpet av de siste tiårene medfører fortsatt en betydelig økning i tallet på personer med høyere utdanning. Fra 2001 til 2030 er antall personer i arbeidsstyrken med høyere utdanning av lavere grad anslått til å øke med mer enn 190 000 personer, eller nærmere 39 prosent med de forutsetninger som er lagt til grunn. Antall personer med høyere utdanning høyere grad øker med nærmere 48 prosent i den samme perioden. Dette utgjør om lag 64 000 personer. Med forutsetninger om en tilnærmet konstant befolkning og konstante utdanningstilbøyeligheter vil veksten i tallet på personer med høyere utdanning nødvendigvis avta over tid. Økningen etter 2030 er derfor anslått til å bli forholdsvis beskjeden. Tallet på personer med bare grunnskoleutdanning fortsetter å synke etter hvert som de eldre kullene med forholdsvis lav utdanning blir erstattet av yngre kull med forholdsvis høy utdanning. Fra 2001 til 2030 er nedgangen med de forutsetningene som er lagt til grunn anslått til hele 141 000 personer. Dette representerer nesten en halvering, og i 2030 er det anslått at arbeidsstyrken bare består av 160 000 personer med grunnskoleutdanning. Ettersom fortsatt ikke alle tar videregående utdanning, representerer dette et stabilt langsiktig nivå. For personer med utdanning på videregående nivå er det bare anslått en beskjeden vekst i arbeidsstyrken fra 2001 til 2030. Tallet på personer med uoppgitt utdanning i framskrivingene øker på grunn av forutsetningen om en nettoinnvandring på 13 000 personer per år og problemer med å tilordne utdanningsnivået til en god del av innvandrerne.

Figur 15 viser at den sterke økningen i tallet på kvinner i arbeidsstyrken med høyere utdanning ikke er helt uttømt i

Figur 15. Utvikling i arbeidsstyrken, etter høyere utdanning og kjønn. 1993-2030

Kilde: Statistisk sentralbyrå, MOSART-modellen.

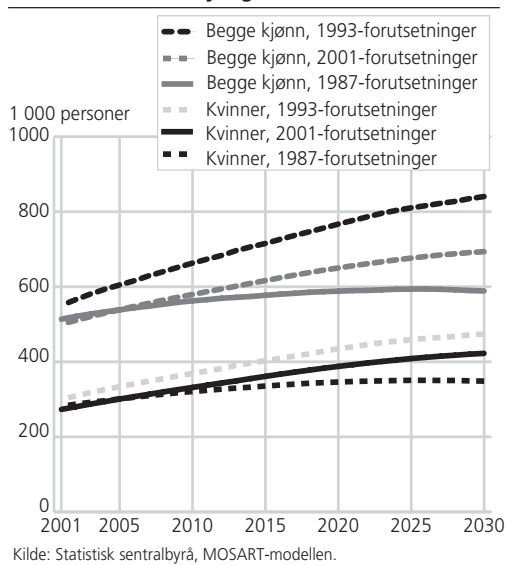
2030. Dette gjelder særlig kvinner med høyere utdanning av lavere grad hvor det er anslått en vekst i perioden 2001 til 2030 på nærmere 150 000 personer, eller nærmere 55 prosent. Tallet på menn i arbeidsstyrken med høyere utdanning av lavere grad er anslått til å øke med bare 44 000 personer i den samme perioden, og i 2030 er tallet på kvinner i arbeidsstyrken med høyere utdanning av lavere grad med de gitte forutsetningene anslått til å ha kommet opp i over 420 000 personer mot bare i underkant av 230 000 personer for menn. Framskrivingene indikerer videre at tallet på kvinner med utdanning av høyere grad i arbeidsstyrken er anslått til mer enn å fordoble seg fram til 2030 og kan komme opp i nærmere 100 000 personer. Dette tilsvarer nivået for antallet menn i arbeidsstyrken med samme utdanning. For menn representerer tilveksten på dette nivået bare knapt 10 000 personer fra 2001 til 2030, og nivået stabiliserer seg allerede rundt 2010. Fra like mange kvinner som menn med høyere utdanning i arbeidsstyrken i 2001, vil utviklingen derfor gå i retning av en klar kvinne-dominans.

Utviklingen i antall personer med høyere utdanning i arbeidsstyrken vil være avhengig av de forutsetningene om utdanningstilbøyelighetene som legges til grunn. Som nevnt foran, er framskrivningene vist i figurene 14 og 15 basert på at nivået for de observerte tilbøyelighetene fra 2001 holder seg uendret. På bakgrunn av den kraftige økningen i studietilbøyelighetene i løpet av de siste tiårene, kan det være naturlig å tenke seg at dette er en utvikling som fortsetter. Men det er imidlertid ikke åpenbart. I tillegg til den underliggende stigende trenden var den forverrede situasjonen på arbeidsmarkedet en klart medvirkende årsak til økningen ettersom høyere utdanning ble brukt som et aktivt arbeidsmarkedstiltak for ungdom.

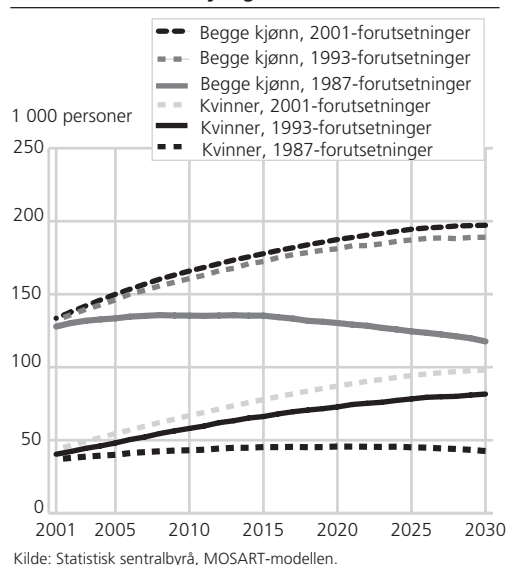
Et samlet bilde av studietilbøyelighetene tilrettelagt for MOSART-modellen indikerer en klar nedgang fra 1993 til 2001 for høyere utdanning av lavere grad, mens

det bare har vært en beskjeden vekst i studietilbøyelighetene av høyere grad. Ettersom nedgangen ikke avspeiles i figurene for tilbøyelighetene til studiestart vist i avsnittet foran, har den trolig sammenheng med større tilbøyelighet til å avbryte studiene enn i 1993. En bakenforliggende årsak er trolig ungdoms frivillige valg på grunn av den bedringen i arbeidsmarkedet som fant sted på siste halvdel av 1990-tallet. Til dels er studiekapasiteten også redusert innenfor noen områder for å unngå at det utdannes for mange i forhold til anslåtte behov. Nedgangen i tilbøyeligheten til å ta høyere utdanning av lavere grad fra 1993 til 2001 har vært sterkere for menn enn for kvinner. Det har også funnet sted en svak nedgang i menns tilbøyeligheter til å ta høyere utdanning av høyere grad i den samme perioden, mens det derimot har vært en klar økning i tilbøyeligheten for kvinner. Utviklingen i studietilbøyelighetene for henholdsvis menn og kvinner fra

Figur 16. Framskrivinger av arbeidsstyrken med høyere utdanning, lavere grad. Betydningen av ulike forutsetninger om studietilbøyelighetene. 2001-2030

Figur 17. Framskrivinger av arbeidsstyrken med høyere utdanning, høyere grad. Betydningen av ulike forutsetninger om studietilbøyelighetene. 2001-2030

1993 til 2001 er derfor av stor betydning for at kvinnene så raskt antallsmessig dominerer arbeidsmarkedet for høyere utdanning.

I hvilken grad framskrivningen av arbeidsstyrken med høyere utdanning er påvirket av forutsetningene om utdanningstilbøyelighetene er vist i figurene 16 og 17. Den sterke økningen i tilbøyeligheten til å ta høyere utdanning fra 1987 til 1993 avspeiles i grafene betegnet 1993-forutsetninger sammenlignet med 1987-forutsetninger. Figurene viser videre konsekvensene av reduksjonen i studietilbøyelighetene fram til 2001. Til tross for den samlede nedgangen i utdanningstilbøyelighetene siden 1993, innebærer den demografiske utviklingen, hvor kull med en stor andel med høyere utdanning erstatter kull med en lav andel, en betydelig vekst i utdanningsnivået i befolkningen og arbeidsstyrken i de nærmeste årene. For personer med høyere utdanning av lavere grad vil kurven med 1993-forutsetningene i figur 16 indikere en mulig utvikling dersom utdanningstilbøyelighetene vokser igjen i forhold til nivået fra 2001. For høyere utdanning av høyere grad vist i figur 17 er det trolig lite sannsynlig at tilbøyelighetene for kvinner og menn samlet faller under nivået fra 2001, selv om det har vært en svak nedgang for menn siden 1993.

Avsluttende merknader

Veksten i utdanning etter 2. verdenskrig er et slående trekk ved samfunnsutviklingen, med store konsekvenser både for den enkelte og for samfunnet. Det samlede tallet på elever og studenter er i dag nesten dobbelt så høyt som for 50 år siden. Veksten er et resultat av en bevisst politikk gjennom reformer og villigheten til å prioritere offentlige midler til utdanningsformål. Gjennom hele perioden har

det vært omfattende reformer med et gjennomgående formål om gi utdannings tilbud til flest mulig. Den obligatoriske skolegangen er utvidet fra sju til ni og senere til ti år. Videregående opplæring er endret fra et selektivt gymnas og en lite utbygd yrkesskole til et skoletilbud som alle har rett til. Kombinert med bredere kriterier har dette utvidet rekrutteringsgrunnlaget for høyere utdanning fra mindre enn 10 prosent av et årskull til at nær sagt alle i dag kan søke opptak til universiteter og høyskoler. Og høyere utdanning har ikke minst endret seg fra å omfatte to universiteter og noen få vitenskapelige høyskoler til å bli et variert tilbud som finnes i alle fylker i Norge. Utviklingen har gått fra et lite system til masseutdanning som nå rekrutterer mer enn halvparten av årskullene.

Veksten i utdanning ville ikke ha vært mulig gjennom økte bevilgninger og reformer hvis det ikke samtidig hadde vært et økende ønske om å ta utdanning. Til tross for at antallet skoleplasser har økt på alle nivåer, har det stort sett gjennom hele perioden vært flere søkere enn det har vært plass til. Det er nærliggende å knytte dette til et arbeidsliv som stadig stiller sterkere krav til formell kompetanse, men en kan også se utviklingen i lys av at en del av velstandsutviklingen er tatt ut i form av økt skolegang. Vi mener videre at det er viktig å påpeke at utdanningsveksten ikke bare er en tilpasning til krav fra arbeidsliv og samfunnsutvikling. Det faktum at stadig flere tilbringer flere år under utdanning og at kompetansenivået øker, har en selvstendig virkning på både arbeidsliv og samfunn.

I hele perioden siden slutten av 1950-tallet har det vært en vekst i høyere utdanning, men det har vært to perioder der veksten har vært særlig sterk: på

1960-tallet og fra midten av 1980-tallet. Det er den siste vekstperioden, eller rettere sagt den siste 20-årsperioden som har vært hovedtema for denne artikkelen. I løpet av denne perioden er studenttallet mer enn fordoblet. Veksten startet for alvor på slutten av 1980-tallet, og den kom uventet. De fleste spådommer gikk da ut på at det ville bli en stagnasjon i høyere utdanning, blant annet fordi årskullene var på vei nedover.

Det er særlig to iøynefallende trekk ved den sterke veksten i høyere utdanning gjennom de siste 20 år. For det første har det meste av veksten kommet ved høgskolene, og for det andre er det kvinner som har stått for det meste av veksten. I begge tilfeller dreier det seg om en fortsettelse av tidligere trender, men i løpet av 1980-tallet har høgskolene fått betydelig flere studenter enn universitetene, og kvinnene er kommet i klart flertall. Utbyggingen av en høgskolesektor som startet rundt 1970 har vært en suksess, i det minste målt gjennom studentenes interesser. Men samtidig har også universitetene vokst til å bli store institusjoner. Universitetet i Oslo, med langt over 30 000 studenter, er et stort universitet selv i europeisk målestokk. Og når det gjelder sammensetningen av studentmassen etter kjønn, er det nå etter hvert kanskje grunn til å bekymre seg for manglende oppslutning fra menn.

Det er foreløpig ingen signaler på at vi har nådd toppen i rekrutteringen til høyere utdanning. Samtidig er det lite sannsynlig at veksten vil holde seg like sterk som i perioden etter 1990. Og selv om studiemønsteret skulle stabilisere seg på dagens nivå, vil veksten vi har hatt forsette å påvirke arbeidsstyrken gjennom mange år framover. Dagens ferske pensjonister hadde sin skolegang på 1950-tallet,

og ennå i mange år vil det være personer i arbeidsstyrken som har 7-årig folkeskole som grunnlag for sin arbeidskarriere. Effekter av skolereformer og utdanningsvekst vil altså vise seg som årringer i et tre i mange år framover. Hvert år erstattes de som trer ut av arbeidsmarkedet med nye kull med langt høyere utdanning. Målt i prosent vil dette slå sterkest ut for høyere utdanning av høyere grad, mens målt i antall personer vil utslaget bli størst på lavere grad. Tallet på personer med bare grunnskoleutdanning kommer til å gå klart tilbake. En fortsatt økning i studietilbøyelighetene vil forsterke den skisserte utviklingen.

På grunn av den kraftige økningen i studietilbøyelighetene for kvinner vil den allerede eksisterende overvekten av kvinner med høyere utdanning av lavere grad forsterke seg. For høyere utdanning av høyere grad vil tallet på kvinner i arbeidsstyrken mer enn fordoble seg fram til 2030, og det vil da være om lag like mange kvinner som menn i arbeidsstyrken på dette utdanningsnivået.

Referanser

Fredriksen, D. (1998): Projections of Population, Education, Labour Supply and Public Pension Benefits. *Analyses with the Dynamic Microsimulation Model MOSART*. Sosiale og økonomiske studier **101**, Statistisk sentralbyrå.

Hansen, Marianne Nordli (1999): Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985 – 1996. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 40: 173-203.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1990-91): *Fra visjon til virke*. St.meld. nr. 40 (1990-91).

Monsen, Ingunn (1993): Utdanningssektoren i vekst og forandring 1950 – 1991. I *Sosialt utsyn*. Oslo – Kongsvinger. Statistisk sentralbyrå.

Neset, Tore (1995): Når "alle" skal studere. I Bækken, Jane og Thomas Nygaard (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1995*. Oslo, Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning.

NOU (1988): *Med viten og vilje*. (Hernesutvalget). NOU 1988:28.

Næss, Terje (2003): *Studieprogresjon, studieeffektivitet og frafall ved de frie fagstudiene ved universitetene*. Oslo, NIFU, skriftserie 16/2003.

Try, Sverre (2000): *Veksten i høyere utdanning. Et vellykket arbeidsmarkedspolitisk tiltak?* Oslo. NIFU, rapport 2/2000.

Stølen, Nils Martin (1999): Tilbud og etterspørsel for ulike typer arbeidskraft. *Økonomiske analyser 7/99*, 3-9. Statistisk sentralbyrå.

Stølen, Nils Martin (2001): Tilbud og etterspørsel for ulike typer arbeidskraft. *Økonomiske analyser 6/01*, 52-58. Statistisk sentralbyrå.

Aamodt, Per O. (1995): Floods, bottlenecks and backwaters: an analysis of expansion in higher education in Norway. *Higher Education 30*: 63 – 80.

Aamodt, Per O. (1996): Utdanningssystem og utdanningsplaner. I, Øia, Tormod (red.): *Ung på 90-tallet. En antologi*. Oslo. UNGforsk/Cappelen Akademisk Forlag.

Aamodt, Per O. (1999): *Dimensjonering av høyere utdanning. Et komparativt perspektiv med særlig vekt på Storbritannia, Sverige og USA*. Oslo. NIFU rapport 3/99.

Nils Martin Stølen
Forsker
Statistisk sentralbyrå
E-post: nils.martin.stolen@ssb.no

Per O. Aamodt
Spesialrådgiver
Norsk institutt for studier av forskning og utdanning
E-post: per.o.aamodt@nifu.no